विद्यालय शिक्षाको गुणस्तर वृद्धिमा निरीक्षकहरुको भूमिका

त्रि.वि.शिक्षा शास्त्र सङ्काय, स्नातकोत्तर तह (कोर्ष नं ५९८) द्वितीय

वर्षको आंशिक आवश्यकता परिपूर्तिको प्रयोजनार्थ प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधकर्ता

नाम : रामकुमार चर्माकार

परीक्षा रोल नं.: २२२००३४

त्रि. वि. दर्ता नं.: १२४१५-८८

त्रि.वि.शिक्षा शास्त्र सङ्काय, वरुण बहुमुखी क्याम्पस

शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग

खाँदबारी, सङ्खुवासभा

२०७१

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
मानविकी तथा सामाजिक, व्यवस्थापन र शिक्षाशास्त्र अध्ययन सङ्काय
वरुण बहुमुखी क्याम्पस
खाँदबारी, संखुवासभा
(जनस्तरमा सञ्चालित)
(स्था : २०४३)
फोन नं. : ०२९-५६०१९५
०२९-५६०६९५

सिफारिस-पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय वरुण बहुमुखी क्याम्पस खाँदबारी शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विषय एम.एड. शोध वर्षका छात्र रामकुमार चर्माकार ले विद्यालय शिक्षाको गुणस्तर वृद्धिमा निरीक्षकहरुको भूमिका शीर्षकको शोध पत्र मेरो निर्देशनमा तयार पार्नु भएको हो । अध्ययन अनुसन्धानको सीमा र मर्मलाई ध्यानमा राखी मेहनतपूर्वक तयार गर्नुभएको यो शोध पत्र देखि म सन्तुष्ट भई मूल्याङ्कनका लागि शोध पत्र मूल्याङ्कन समिति समक्ष सिफारिस गर्दछु ।

....

शोध निर्देशक

सन्तोषकुमार बराल

मिति : २०७२/०२/०१

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

मानविकी तथा सामाजिक, व्यवस्थापन र शिक्षाशास्त्र अध्ययन सङ्काय

वरुण बहुमुखी क्याम्पस

खाँदबारी, संखुवासभा

(जनस्तरमा सञ्चालित)

(स्था : २०४३)

फोन नं. : ०२९-५६०१९५

०२९-५६०६९५

स्वीकृती-पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षा शास्त्र संकाय शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विषय स्नातकोत्तर तह शोध वर्षको आंशिक आवश्यकता परिपूर्तिका लागि रामकुमार चर्माकार ले विद्यालय शिक्षाको गुणस्तर वृद्धिमा निरीक्षकहरुको भूमिका शीर्षकमा गर्नुभएको शोध पत्र शोध मुल्याङ्कन समितिबाट मुल्याङ्कन गरी स्वीकृत गरिएको छ ।

शोध मुल्याङ्कन समिति

क.सं.	नाम	पद	हस्ताक्षर
१.	क्याम्पस प्रमुख टीकाराम गुरुङ्ग	अध्यक्ष	
२.	सन्तोषकुमार बराल	शोध निर्देशक	
३.	मोहनमणी पोखरेल	बाह्य सुपरिवेक्षक	

मिति : २०७२/०२/०६

कृतज्ञता-ज्ञापन

शोधपत्रको प्रस्तावना तयारी कार्यदेखि नै आफ्नो अमूल्य समय दिई आवश्यक मार्ग निर्देशन गर्नुहुने शोध निर्देशक सन्तोषकुमार वराल प्रति हार्दिक आभार व्यक्त गर्न चाहन्छु ।

शोधपत्र लेखन कार्यमा सरसल्लाह सहयोग एवम् प्रोत्साहन दिनुहुने सम्पूर्ण मान्यजन एवं साथीहरूलाई पनि हार्दिक धन्यवाद नदिई रहन सक्दिन । अध्ययन कार्यका लगि विद्यालयको छनौट गर्न एवम् जिल्ला स्तरीय तथ्याङ्कहरू उपलब्ध गराउन महत्वपूर्ण सहयोग पुऱ्याउनु हुने सङ्खुवासभा जिल्लाका जिल्ला शिक्षा अधिकारी श्री चैतन्यप्रसाद निरौला र विद्यालय निरीक्षक श्री गोपाल भण्डारी प्रति पनि आभारी छु । प्रश्नावली भरी सहयोग गर्नुहुने स्रोतव्यक्तिहरु एवम् छनौट भएका विद्यालयका प्रधानाध्यापकहरु, शिक्षकहरु, विद्यालय व्यवस्थापन समितिका अध्यक्ष तथा शिक्षक अभिभावक सङ्घका अध्यक्षहरू र विद्यार्थीहरूप्रति पनि कृतज्ञता ज्ञापन गर्न चाहन्छु ।

अन्त्यमा, शोध-पत्र लेखनका लागि आवश्यक निर्देशन दिने क्याम्पस प्रमुख श्री टिकाराम गुरुङ साथै टङ्कन कार्यमा सहयोग गर्नु हुने युनिक कम्प्युटर सेन्टर खाँदवारीका भाई प्रविण श्रेष्ठलाई यस अवसरमा धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

शोधकर्ता

शोधसार

विद्यालय शिक्षाको गुणस्तर वृद्धिमा निरीक्षकहरुको भूमिका शिर्षक राखेर गरिएको यस अध्ययनको मुख्य उद्देश्य प्राथमिक विद्यालयसँग सम्बन्धित निरीक्षकहरुको भूमिकाको अध्ययन गर्नु रहेको थियो । एडम्स र डिकेको आधुनिक सुपरिवेक्षणको प्रजातान्त्रिक सिद्धान्तलाई मुल सिद्धान्त मानेर यो अध्ययन गरिएको छ । यो अध्ययन सर्वेक्षण विधिमा आधारित रहेकोले प्राप्त तथ्याङ्कलाई परिमाणात्मक र गुणात्मक गरी दुवै किसिमबाट प्रस्तुतीकरण र विश्लेषण गरिएको छ । प्रस्तुत अध्ययनका क्रममा सङ्खुवासभा जिल्लाका जिल्ला शिक्षा अधिकारी, विद्यालय निरीक्षक एवम् स्रोतव्यक्तिहरू र चन्दनपुर स्रोतकेन्द्र अन्तरगतकाका ५ ओटा सामुदायिक विद्यालयका प्रधानाध्यापक, शिक्षक, विद्यालय व्यवस्थापन समिति अध्यक्ष र शिक्षक अभिभावक सङ्घका अध्यक्षहरू र विद्यार्थीहरूलाई जनसङ्ख्याको रूपमा समावेश गरिएको छ । विद्यालय, विद्यार्थी एवम् शिक्षक र स्रोतव्यक्ति छनोट गर्दा सम्भावनायुक्त नमुना छनौटका प्रकारहरूलाई अबलम्बन गरिएको छ भने जिल्ला शिक्षा अधिकारी, विद्यालय निरीक्षक प्रधानाध्यापक तथा विद्यालय व्यवस्थापन समिति र शिक्षक अभिभावक संघको अध्यक्ष छनौट गर्दा उद्देश्यमूलक नमूना छनौट विधिबाट छनौट गरिएको छ । यस अनुसन्धान कार्यका लागि प्रश्नावली, सर्वेक्षण फाराम, विद्यालय तथ्याङ्क फाराम, अवलोकन एवम् छलफल जस्ता सूचना सङ्कलनका साधन एवम् विधिहरूको प्रयोग गरिएको छ ।

यस अध्ययनका प्राप्तीहरूमा ऐन र नियम वमोजिम विद्यालय निरीक्षण नभएको पाईयो । विद्यालय व्यवस्थापन समिति तथा शिक्षक अभिभावक संघका पदाधिकारीहरुलाई विद्यालय निरीक्षणको सम्वन्धमा ऐन नियममा तोकिएको भूमिकाको वारेमा जानकारी नै नभएको समेत पाईयो । प्रशासनिक निरीक्षण वढी र शैक्षिक निरीक्षण कम भएको तथ्यहरूले देखाउँदछ । विद्यालय सुपरिवेक्षणको बारम्बारतालाई अध्ययन गर्दा बिद्यालय निरीक्षकले औसत प्रति विद्यालय बार्षिक २ पटक र स्रोतव्यक्तिले ५ पटक बिद्यालयको भ्रमण गर्ने गरेको देखिन्छ । शिक्षकको कक्षा अवलोकन प्रधानाध्यापकको तुलनामा विद्यालय व्यवस्थापन समिति अध्यक्षले र शिक्षक अभिभावकको अध्यक्षले कमै मात्र गरेको देखिन्छ । विद्यालयको नियमित शैक्षिक निरीक्षण हुनु पर्ने धारणा उत्तरदाताहरुबाट राखेको पाइयो ।

समग्र अध्ययनबाट अध्ययनकर्ता यो निष्कर्षमा पुगेको छ कि नेपालको प्राथमिक तहमा भएको विद्यालय निरीक्षण यथार्थमा निष्प्रभावी छ । यसले आफ्नो उद्देश्य अनुसार काम गर्न सकिरहेको छैन । शैक्षिक संरचनाको जगमा रहेको प्राथमिक तहलाई निरीक्षणको केन्द्रविन्दु वनाउन सकिएको छैन । यसले गर्दा विद्यार्थीहरुको गुणस्तर कमजोर रहेको देखिन्छ ।

निरीक्षण प्रणालीमा सुधार गर्न सरकारले जुन कामका लागि व्यक्तिलाई छनौट गरी नियुक्ति गरेको हो सोही काममा लगाउनु पर्ने, राज्यद्वारा प्रदान गरिने अवसरहरूमा पक्षपात गर्न नहुने, निश्चित मापदण्ड अनुसार सरूवाको व्यवस्था गरिनु पर्ने, प्राथमिक तहको विद्यालय सुपरीवेक्षणलाई वढी प्राथमिकता दिइनु पर्ने, कार्य सम्पादनको आधारमा पुरस्कार र दण्डको व्यवस्था गरिनु पर्ने, निरीक्षकको पेशागत विकासका लागि आवश्यक पूर्वाधार विकास लगायत आर्थीक सुबिधाहरूमा बृद्धि गरिनु पर्ने जस्ता सुझावहरू दिइएको छ । विद्यालय निरीक्षण सम्वन्धी दक्षता अभिवृद्धि गर्न विद्यालय व्यवस्थापन समितिका पदाधिकारी र शिक्षक अभिभावक संघका पदाधिकारीहरुलाई तालिम र सचेतनाका कार्यक्रम ल्याईनुपर्छ ।

विषयसूची

विषय	पृष्ठ नं.
सिफारीस पत्र	i
स्वीकृती पत्र	ii
कृतज्ञता ज्ञापन	iii
शोध सार	iv
सङ्क्षिप्त शब्दावलीहरुको अर्थ	vi
तालिकासूचि	vii
विषयसूचि	viii

परिच्छेद एक :

परिचय

१.१ अध्ययनको पृष्ठभूमि	१
१.२ समस्याको कथन	५
१.३ अध्ययनको औचित्य	५
१.४ अध्ययनको उद्देश्य	७
१.५ अनुसन्धानात्मक प्रश्नहरु	७
१.६ अध्ययनको परीसिमा	७
१.७ मूख्य शब्दहरुको परिभाषा	८

परिच्छेद दुई :

सम्वन्धित साहित्यको पुनरावलोकन र सैद्धान्तिक खाका

२.१ सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन	९

२.२ अध्ययनको सैद्धान्तिक खाका १२

२.३ अनुसन्धानमा पुनरावलोकनको प्रयोग १३

परिच्छेद तीन :

अध्ययन विधि

३.१ अनुसन्धानात्मक ढाँचा १५

३.२ अध्ययनको जनसंख्या तथा नमूना १५

३.३ तथ्यांक संकलनका साधनहरु १६

३.४ तथ्याङ्क संकलनका स्रोतहरु १७

३.५ तथ्याङ्क सङ्कलन प्रक्रिया १८

३.६ तथ्याङ्क विश्लेषण प्रक्रिया १९

परिच्छेद चार :

नतिजा विश्लेषण

४.१ विद्यालय निरीक्षण गर्ने व्यक्तिहरुको भूमिकाको विश्लेषण २०

४.१.१ जिल्ला शिक्षा अधिकारीको भूमिकाको विश्लेषण २०

४.१.२ निरीक्षकहरुको भूमिकाको विश्लेषण २५

४.१.३ प्रधानाध्यापकहरुको भूमिकाको विश्लेषण ३७

४.१.४ विद्यालय व्यवस्थापन समिति र शिक्षक अभिभावक संघको भूमिकाको विश्लेषण ४०

४.२ सुपरिवेक्षणमा देखापरेका समस्याहरु पत्ता लगाउने सँग सम्बन्धित ४६

४.२.१ जिल्ला शिक्षा अधिकारीको प्रतिक्रिया ४६

४.२.२ विद्यालय निरीक्षक र स्रोतव्यक्तिहरुको प्रतिक्रिया ४६

४.२.३ प्रधानाध्यापकहरु तथा शिक्षकहरुको प्रतिक्रिया ४७

४.२.४ विद्यालय व्यवस्थापन समिति र शिक्षक अभिभावक संघको प्रतिक्रिया ४८

४.२.५ विद्यार्थीहरुको प्रतिक्रिया ४८

४.३ प्राथमिक तहको विद्यालय सुपरिवेक्षणमा देखा परेका समस्याहरुको निराकरणका उपायहरु ४९
४.३.१ जिल्ला शिक्षा अधिकारीको प्रतिक्रिया ४९
४.३.२ विद्यालय निरीक्षक र स्रोतव्यक्तिहरुको प्रतिक्रिया ५०
४.३.३ प्र.अ. र शिक्षकहरुको प्रतिक्रिया ५०
४.३.४ विद्यालय व्यवस्थापन समिति र शिक्षक अभिभावक संघको प्रतिक्रिया ५१
४.३.५ विद्यार्थीहरुको प्रतिक्रिया ५२

परिच्छेद पाँच :

निष्कर्ष र सुझाव

५.१ निष्कर्ष ५३
५.२ सुझावहरु ५५

सन्दर्भ सामग्रीहरु
अनुसूचीहरु

तालिका सूची

तालिका १ जि.शि.अ.को निरीक्षणको वि.व्य.स.र शि.अ.सं.का अध्यक्षहरुबाट प्रतिक्रिया

तालिका २ जि.शि.अ.बाट भएको निरीक्षणको प्र.अ.तथा शिक्षकहरुबाट प्रतिक्रिया

तालिका ३ वि.नि.बाट भएको निरीक्षण कार्य

तालिका ४ प्र.अ.को नजरमा वि.नि.बाट सुपरिवेक्षण

तालिका ५ प्र.अ.को र शिक्षकको नजरमा स्रोतव्यक्ति र वि.नि.बाट भएको निरीक्षण कार्य

तालिका ६ स्रोतव्यक्ति तथा वि.नि. बाट सहयोगको अपेक्षा

तालिका ७ वि.नि. सँग वि.व्य.स. अध्यक्ष तथा शि.अ.सं. अध्यक्षको भेट

तालिका ८ स्रोतव्यक्तिसँग वि.व्य.स. अध्यक्ष तथा शि.अ.सं अध्यक्षको भेट

तालिका ९ वि.व्य. स. अध्यक्ष तथा शि.अ.सं. अध्यक्षको वि.नि. तथा स्रोतव्यक्तिबाट अपेक्षा

तालिका १० विद्यार्थीको आँखामा वि.नि. तथा स्रोतव्यक्तिबाट भएको विद्यालय निरीक्षण

तालिका ११ वि.नि. तथा स्रोतव्यक्तिबाट विद्यार्थीको अपेक्षा

तालिका १२ विद्यार्थीको निरीक्षकबाट हुनुपर्ने निरीक्षण सम्वन्धी अभिमत

तालिका १३ शिक्षकहरूको आँखामा प्र.अ., वि.व्य.स., शि.अ.स र अन्यबाट भएको निरीक्षण

तालिका १४ वि.व्य.स. अध्यक्ष तथा शि.अ.सं. अध्यक्षहरूबाट विद्यालय निरीक्षण

तालिका १५ वि. व्य. स.अध्यक्ष तथा शि. अ. सं. अध्यक्षबाट हुने कक्षा अवलोकन अवस्था

तालिका १६ वि.व्य.स. तथा शि.अ.सं. अध्यक्षहरूको भूमिका

तालिका १७ वि.व्य.स. र शि.अ.सं. बाट भएको निरीक्षणका सम्वन्धमा विद्यार्थीको प्रतिक्रिया

सङ्क्षिप्त शब्दको पूरा अर्थ

प्रा.वि.	: प्राथमिक विद्यालय
नि.मा.वि.	: निम्न माध्यमिक विद्यालय
मा.वि.	: माध्यमिक विद्यालय
उ.मा.वि.	: उच्च माध्यमिक विद्यालय
का.मु.	: कायम मुकायम
जि.शि.अ.	: जिल्ला शिक्षा अधिकारी
नि.मा.वि.	: निम्नमाध्यमिक विद्यालय
वि.नि.	: विद्यालय निरीक्षक
वि.व्य.स.	: विद्यालय व्यवस्थापन समिति
शि.अ.सं.	: शक्षक अभिभावक सङ्घ
स्रो.व्य.	: स्रोतव्यक्ति
त्रि.वि.	: त्रिभुवन विश्वविद्यालय
आ.प्रा.शि.प.	: आधारभूत तथा प्राथमिक शिक्षा परियोजना
वि.क्षे.सु.यो.	: विद्यालय क्षेत्र सुधार योजना
प्र.अ.	: प्रधानाध्यापक
शा.अ.	: शाखाअधिकृत
वि.सं.	: विक्रम सम्बत्